

IVANA GLIGORIJEVIĆ*
KATEDRA ZA ORIENTALISTIKU
FILOLOŠKI FAKULTET
UNIVERZITETA U BEOGRADU

ORIJENT U VERBALNIM ASOCIJACIJAMA NA SRPSKOM JEZIKU

U radu proučavamo šta govornici srpskog jezika misle o orijentalnim jezicima, narodima i zemljama. Do podataka smo došli prikupljanjem verbalnih asocijacija u *onlajn* asocijativnom testu. Test se sastojao od dvanaest stimulusa: *Arapi, Turci, Persijanci, Arapin, Turčin, Persijanac, arapski jezik, turski jezik, persijski jezik, arapske zemlje, Turska* i *Iran*. Na zadate stimuluse ispitanici su odgovarali prvom rečju ili grupom reči koja im padne na pamet. Dobijeni odgovori (reakcije) su zatim prebrojani, složeni po učestalosti i analizirani po različitim kriterijumima. U anketi je učestvovalo 654 ispitanika, a prikupljene su ukupno 8.764 reakcije. Prvi deo rada se bavi metodologijom prikupljanja podataka i njihovom obradom, dok je drugi deo deskriptivno-eksplanatornog tipa, jer se u njemu tumače dobijeni podaci.

Ključne reči: verbalne asocijacije, asocijativni test, Arapi, Turci, Persijanci, arapski jezik, turski jezik, persijski jezik, arapske zemlje, Turska

1. Uvod

Ovo istraživanje smo započeli povodom obeležavanja devedesetogodišnjice Katedre za Orientalistiku Filološkog fakulteta u Beogradu, koja je svojim višedecenijskim radom doprinela širenju znanja o Orijentu na srpskom govornom području. Zapitali smo se kakvi sudovi, stavovi i stereotipi o orijentalnim zemljama, jezicima i narodima danas postoje kod nas. U traženju odgovora na ovo pitanje analizirali smo verbalne asocijacije, prikupljene u asocijativnom testu. Naš asocijativni test se sastojao od 12 stimulusa: *Arapi, Turci, Persijanci, Arapin, Turčin, Persijanac, arapski jezik, turski jezik, persijski jezik, arapske zemlje, Turska* i *Iran*. Test

* ivanamali@fil.bg.ac.rs

su, u formi *onlajn* ankete, popunili mnogi studenti Filološkog fakulteta, kao i veći broj ispitanika koji su se odazvali putem društvenih mreža. Od ispitanika je traženo da, na svaki zadati stimulus, odgovore prvom rečju ili grupom reči koja im padne na pamet. Nismo tražili da navedu godište, pol, obrazovanje, ni slične podatke, jer nismo želeli da suviše posla odvrati pojedine ispitanike od popunjavanja ankete, niti da oni zbog zamora ostave neka polja nepopunjena.

2. Teorijska osnova

Analiza verbalnih asocijacija se već decenijama primenjuje u lingvističkim istraživanjima, iako je zapravo nastala kao metod za otkrivanje mentalnih poremećaja. U lingvistici se do sada najviše koristila za proučavanje slovenskih jezika u istočnoevropskim zemljama (Dragičević 2010: 23; 43–44). Prikupljanjem i opisom verbalnih asocijacija, kao i njihovim objavljivanjem u asocijativnim rečnicima, kod nas se u novije vreme bave Predrag Piper, Rajna Dragičević i Marija Stefanović. Pomenuti lingvisti su autori *Asocijativnog rečnika srpskoga jezika* i *Obratnog asocijativnog rečnika srpskoga jezika (od reakcije ka stimulusu)*, koji su nam poslužili u postavljanju metodoloških osnova istraživanju. Navedeni rečnici su sastavljeni od 600 stimulusa i do 800 reakcija na svaki od njih.

Verbalne asocijacije se sa velikim uspehom mogu koristiti u istraživanju stereotipâ, odnosno uprošćenih mentalnih predstava o datim pojavama (Bugarski 2005: 45; Dragičević 2010: 50). Dragičević naglašava da „postoje stereotipi kojih su svesni svi govornici našeg jezika i da postoje nesvesni stereotipi. Osim toga, stereotipi mogu biti utemeljeni na realnim svojstvima onoga o kome ili o čemu gajimo stereotip ili na nepostojećim osobinama” (2010: 101). Do nedavno je u nauci vladalo uverenje da se stereotipno mišljenje izjednačava sa pukim neznanjem i predrasudama, pa su uvreženi stereotipi odbacivani kao lažni, negativni i štetni. Danas se smatra da neki stereotipi mogu biti istiniti, pozitivni i korisni, jer oni podstiču saznavno bitne procese kategorizacije sveta u kom živimo. Stereotipi zapravo nastaju svrstavanjem stvari i pojava koje nas okružuju u kategorije, da bismo ih bolje i lakše razumeli (Bugarski 2005: 45).

3. Obrada prikupljenih podataka

Asocijativni test je popunjen 724 puta, ali smo neke od odgovora morali eliminisati iz tehničkih razloga, da ne bismo dobili pogrešnu sliku o frekventnosti pojedinih reakcija ili odsustva istih. Obično su to bile dve

identično popunjene ankete, kod kojih je jedan ispitanik dva puta poslao iste odgovore. Bilo je i onih primera gde je anketa prvi put popunjena delimično, a drugi put u celosti. Eliminirali smo i one ankete koje su skoro ili potpuno prazne, kao i one koje sadrže vulgarne izraze i druge reči za koje je bilo očigledno da nemaju nikakve veze sa zadatim stimulusima. Na kraju se anketa svela na 654 ispitanika. Pošto Rajna Dragičević navodi da su ruski statističari prilikom izrade *Ruskog asocijativnog tezaurusa* došli do zaključka da za uspešno istraživanje verbalnih asocijacija treba prikupiti 500 asocijacija na svaki zadati stimulus (2010: 40), smatramo da smo zadovoljili ovaj kriterijum.

Jedan od nedostataka modernih asocijativnih testova, koji se rade u elektronskoj formi, je pojava mnogih slučajnih grešaka u kucanju. Na primer, u našem testu su neki ispitanici svaku reakciju ispisivali velikim početnim slovom, bez obzira na to koja vrsta reči je u pitanju, dok su neki drugi sve reči ispisivali malim slovima. U komunikaciji posredstvom kompjutera, koja se odvija brzo, ovakve „greške” su vrlo česte i gotovo zanemarljive. Međutim, u naučnom radu one otežavaju čitko prezentovanje podataka, pa je neophodno ispraviti ih. Jedna od mogućih poteškoća, koja se može javiti, je ta što ne možemo uvek da utvrdimo da li je na nekim mestima potrebno staviti veliko ili malo početno slovo. Recimo, ako je reakcija *maraton* napisana malim početnim slovom, kao i svi odgovori datog ispitanika, to ne mora da znači da je ispitanik mislio na istoimenu trku na dugoj stazi – možda je mislio na selo Maraton, po kom je ova trka dobila ime i u čijoj blizini se odigrala Maratonska bitka. Isto važi i za reakciju *Višnja*, koja je ispisana velikim početnim slovom, kao i sve ostale reakcije istog ispitanika. Ne možemo biti sigurni da li je ovde reč o antroponimu ili možda fitonimu, koji bi se pisao malim slovom. Slična nedoumica se javila i kod reakcije *otoman*, koju, budući da je napisana malim početnim slovom, možemo shvatiti kao komad nameštaja – *tursko nisko kanabe*, prema *Leksikonu stranih reči i izraza* (Vujaklija 2002: 649). Međutim, uzmemo li u obzir činjenicu da se među prikupljenim reakcijama na stimulus *Turci* javlja i reakcija *Otomani*, možemo pomisliti da *otoman* zapravo predstavlja sinonim za reč *Osmanlija*. O ovoj jezičkoj specifičnosti govorila je Anđelka Mitrović, u članku posvećenom prenošenju reči iz arapskog jezika kod nas, gde ističe da su pridevi *osmanski* i *otomanski* u srpski jezik ušli preko dva jezika-posrednika: osmanskog i engleskog, a da poslednjih godina zapažamo i upotrebu imenice *Otoman/Otomani*, kojoj ne treba dozvoliti da zavlada našom transkripcijskom praksom (2015).

Pored pomenutih, „slučajnih”, javljaju se i one greške koje su verovatno nastale usled nepoznavanja pravopisa i koje nismo ispravljali. Smatramo da bi bilo korisno skrenuti pažnju na njih, kako bi imale odre-

đenu preskriptivnu funkciju. Kao tipične greške, možemo izdvojiti lekseme *islam*, *sultan* i *ajatolah*, koje su vrlo često ispisivane velikim početnim slovima – verovatno ispitanici misle da nazive religija i titule treba pisati ovako. Pored toga, leksemu *Orijent* su mnogi ispitanici pogrešno ispisivali malim početnim slovom, a zabeležena je i česta upotreba toponima *Bliski Istok*, umesto *Bliski istok*. Među pravopisnim greškama našle su se i složenice, polusloženice, arapski određeni član i slično: *indo evropski jezik* (*indoevropski jezik*), *el džazira* (*al-Džazira*), *Harun ar Rašid* (*Harun al-Rašid*), *polu mesec* (*polumesec*), *Evro-Azija* (*Evroazija*), *grčko persiski ratovi* (*grčko-persijski ratovi*) itd.

Pored ortografskih grešaka, frekventne su bile i one tipografske. Ispravili smo sve one koje su nastale slučajno, zbog brzog kucanja na tastaturi, kada neke grafeme bivaju izostavljene, permutovane ili pogrešne. Ove ispravke su bile neophodne, da bi se rezultati mogli lakše sortirati alfabetski, kao i zbog čitkosti samog rada. Na primer, prepravili smo *melidicnost* u *melodičnost*, *poynat mi je* u *poznat mi je*, *crno zlati* u *crno zlato*, *gostpljubivo* u *gostoljubivo*, *Arabijsko poluustrvo* u *Arabijsko poluostrvo*, *Rusko-turskin ratovi* u *Rusko-turski ratovi*, *iranski helb* u *iranski hleb*... S druge strane, nismo prepravljali greške poput sledećih: *bogactvo* (*bogatstvo*), *licemerije* (*licemerje*), *orientalna muzika* (*orijentalna muzika*), *Osmanisko carstvo* (*Osmanlijsko carstvo*), *beli čarašav* (*beli čaršav*), *atomsko oružije* (*atomsko oružje*), *frekfentna upotreba suglasnika h* (*frekventna upotreba suglasnika h*), jer spadaju u tipične greške u srpskom jeziku, koje svakako nisu nastale slučajno. Među pogrešno napisanim rečima najviše je onih koje su stranog porekla. Najčešće su to bile lekseme: *hiroglifi* (*hijeroglifi*), *Istambul* (*Istanbul*) i *šejk* (*šeik*), a naišli smo i na sledeće: *Suleiman* (*Sulejman*), *Kušedasi* (*Kušadasi*), *Mustava Kemal Ataturk* (*Mustafa Kemal Ataturk*), *tuban[i]* i *turman* (*turban/turbani*), *Aja Sofia* i *Ave Sofija* (*Aja Sofija*)...

Zbog čitkosti rada, intervenisali smo i kod reakcija koje su ispisane takozvanom „ošišanom” latinicom, tipičnom za komunikaciju posredstvom kompjutera – leksemu *dzezva* smo prepravili u *džezva*, *brčici* u *brčići*, *djavalja varos* u *Đavalja varoš*... Ove promene nismo mogli izvršiti kod izmišljenih reči, pošto one ne podležu nikakvim pravilima, poput reakcije *hadjibadji*, koja verovatno predstavlja onomatopeju za arapski jezik. Slične ispravke nisu bile moguće ni kod turskih reči i izraza, pošto nismo mogli pouzdano utvrditi koju latinicu treba da koristimo – da li je ispitanik želeo reči da napiše u originalu, koristeći se turskim alfabetom, ili možda onako kako ih čuje, koristeći se latinicom srpskoga jezika? Na primer, reč *cok* bi mogla biti napisana kao *çok*, *čok* ili *ćok*, dok bi izraz *tesekur ederim* mogao biti *tešekur ederim*, a možda i *teşekür ederim* (pravilno bi bilo *teşekkür ederim*). Reakcija *gozleme* bi mogla biti *gözleme*, *Olu*

Deniz pak *Oludeniz* (na engleskom) ili *Ölüdeniz* (na turskom), a glumac *Burak Ozçivit* bio bi *Burak Ozçivit*, kako je poznat u našim medijima ili *Burak Özçivit* u originalu. Da bismo bili dosledni ovoj metodologiji, nismo intervenisali ni kod drugih turskih reči koje su se našle među prikupljenim reakcijama, poput reči *djnm* (turski: *canım*), koja nije prepravljena u *đnm*.

Pošto je manji broj ispitanika anketu popunjavao ćirilicom, a većina latinicom, morali smo pribeći njihovoj transliteraciji na latinično pismo. Tek tada je bilo moguće sortirati reakcije po alfabetskom redu, da bi se mogle dalje ređati po učestalosti. Ovde smo dobili podatak da je od 654 ispitanika samo 17 ispitanika anketu popunjavalo ćirilicom, što čini 2,6 posto od ukupnog broja ispitanika.

4. Analiza prikupljenih podataka

4.1. Vrsta i broj prikupljenih reakcija

Od ukupno 654 ispitanika, prikupljene su 8.764 reakcije, a od toga je bilo 1.034 kontinuiranih (druga i svaka sledeća reakcija jednog ispitanika na jedan stimulus). Navešćemo sve stimulse poređane po opadajućem redosledu prikupljenih reakcija, a u zagradama ćemo navoditi broj kontinuiranih reakcija: *arapske zemlje* 651 (177); *Turska* 653 (127); *Arap* 653 (123); *Turci* 654 (88); *Turčin* 651 (83); *Arapin* 651 (76); *arapski jezik* 648 (71); *Iran* 642 (74); *turski jezik* 642 (59); *Persijanci* 628 (69); *Persijanac* 633 (53); *persijski jezik* 624 (34). Stimulusi koji se odnose na arabistiku dobili su najveći broj reakcija (3.050), zatim slede reakcije koje se odnose na turkologiju (2.957), dok su persijski jezik, narod i država izazvali najmanje reakcija (2.757).

Što se tiče praznih polja, izbrojali smo 70, dok broj polja sa interpunkcijskim znacima, koji se tretiraju kao odsustvo reakcije (- / ... ?) iznosi 48. Opadajućim redoslednom ćemo navesti sve stimulse (prazna polja + polja sa interpunkcijskim znacima): *persijski jezik* 15 + 15; *Persijanci* 16 + 10; *Persijanac* 12 + 9; *turski jezik* 7 + 5; *Iran* 8 + 4; *arapski jezik* 5 + 1; *Arapin* 1 + 2; *Turčin* 2 + 1; *arapske zemlje* 2 + 1; *Arap* 1 + 0; *Turska* 1 + 0; *Turci* 0 + 0. Stimulusi na koje najveći broj ispitanika nije ostvario nikakvu verbalnu asocijaciju su: *persijski jezik*, *Persijanci* i *Persijanac*. S obzirom na to da naše istraživanje ima samo 12 stimulusa, smatramo da ove omisije nisu rezultat zamora ispitanika. Dragičević ističe da nije slučajno to što ispitanik nema odgovor na neki stimulus, niti to što postoje neki stimulusi na koje veliki broj ispitanika nije imao nikakvu reakciju (2010: 47). U ovom slučaju, smatramo da je razlog taj što se lekseme

persijski, *Persijanac* i *Persijanci* znatno manje koriste u savremenom diskursu nego njihovi sinonimi: *iranski*, *Iranac* i *Iranci*, pa zato ne izazivaju nikakvu reakciju kod pojedinih ispitanika.

4.2. Frekventnost asocijacija i disperzija asocijativnog polja

Naša građa je pokazala da od 12 stimulusa najfrekventniju prvu reakciju ima stimulus *arapske zemlje*, i to reakciju *nafta* koja se javlja 122 puta. To znači da je semantička veza najjača upravo kod para *arapske zemlje – nafta*, pa je dati stimulus stabilan u asocijativnom sistemu ispitanika. Najslabije izražen centar asocijativnog polja ima stimulus *Persijanci*, što znači da „semantika date lekseme-stimulusa ne usmerava u dovoljnoj meri asocijacije ispitanika” (Dragićević 2010: 92). Navešćemo sve stimuluse, njihove najfrekventnije reakcije i broj ponavljanja istih, po opadajućem redosledu: *arapske zemlje – nafta* 122; *Turčin – brkovi* 100; *Turska – more* 97; *Persijanac – tepih* 90; *Iran – rat* 88; *Turci – Osmanlije* 70; *persijski jezik – Iran* 65; *Arapi – nafta* 59; *turski jezik – serije* 58; *arapski jezik – Kuran* 43; *Arapin – šaik* 42; *Persijanci – tepih* 39.

Obično mala frekvencija najčešće reakcije ide zajedno sa većom disperzijom asocijativnog polja, a to je najviše izraženo kod stimulusa *arapski jezik*. Kod ovog stimulusa ispitanici su u najvećem procentu davali različite odgovore, što ukazuje na to da ovaj pojam nije stabilan u asocijativnom sistemu ispitanika. Disperzija asocijacija u asocijativnom polju se vezuje za stimuluse koji predstavljaju periferiju leksičkog sistema, dok se mali broj pojedinačnih reakcija javlja kod stimulusa što sačinjavaju osnovni leksički fond. U ovom slučaju, najmanju disperziju ima stimulus *Turci*, jer je ova leksema, kao bitan element naše istorije i kulture, najstabilnija u asocijativnom sistemu ispitanika. Što se tiče ostalih stimulusa, navešćemo ih poređane opadajućim redosledom, prema broju različitih reakcija: *arapski jezik* 387; *turski jezik* 367; *Turčin* 357; *persijski jezik* 345; *Arapi* 335; *Arapin* 330; *arapske zemlje* 329; *Persijanci* 324; *Persijanac* 300; *Iran* 295; *Turska* 283; *Turci* 272.

Oni stimulusi koji imaju veliki broj različitih reakcija obično imaju i veliki broj reakcija sa frekvencijom 1. Zbog toga je redosled stimulusa prema broju pojedinačnih odgovora sličan onome koje se zasniva na broju različitih reakcija: *arapski jezik* 310; *turski jezik* 298; *persijski jezik* 272; *Turčin* 269; *Arapin* 250; *arapske zemlje* 244; *Arapi* 243; *Persijanci* 236; *Persijanac* 234; *Iran* 232; *Turska* 208; *Turci* 190.

Ako se uporede stimulusi iz našeg istraživanja sa onima iz *Asocijativnog rečnika srpskoga jezika*, može se приметiti da su u *Asocijativnom rečniku* frekvencije najčešćih asocijacija znatno veće, a disperzija

asocijativnih polja obično manja. Međutim, kada iz *Asocijativnog rečnika* izdvojimo samo imena jezika, naroda i država, primetićemo da većina ovih stimulusa ima malu frekventnost prve asocijacije i veći broj različitih reakcija. Od ukupno 27 ovakvih stimulusa, čak 22 ima frekvenciju prve asocijacije manju od 122¹, što je slično našim rezultatima. Što se tiče disperzije asocijativnih polja, samo jedan stimulus ima manje od 200 različitih reakcija, dok čak 21 stimulus ima između 200 i 300 reakcija, a ostalih 5 stimulusa ima preko 300 različitih reakcija². Jedini stimulus koji je zajednički za oba istraživanja, leksema *Turci*, dobio je sličan broj različitih reakcija – u našem istraživanju ima 272 reakcije, dok u *Asocijativnom rečniku srpskoga jezika* taj broj iznosi 274. Ovi podaci pokazuju da je frekvencija najčešćih asocijacija veća kod reči koje predstavljaju reprezentativnu leksiku srpskoga jezika, kao i kod kulturno obojenih reči, koje su u uskoj vezi sa srpskom istorijom i kulturom, jer su stavovi o njima homogeniji.

4.3. Sintagmatski i paradigmski odgovori

Prikupljene verbalne asocijacije izražavaju nekoliko vrsta odnosa između stimulusa i reakcije. Kako ističe Rajna Dragičević, vrsta asocijacije zavisi od gramatičke vrste kojoj pripada stimulus (2010: 45). Pošto imenice kao stimulusi obično izazivaju paradigmske asocijacije, nije iznenađujuće to što je većina reakcija koje smo prikupili paradigmskog tipa, kao što su na primer: sinonimi (*Persijanci – Iranci*), hiponimi (*arapske zemlje – Kuvajt*) ili paronimi (*Iran – Irak*) i sl. Što se tiče sintagmatskih asocijacija, prikupljen je nešto manji broj. Među njima su prisutne kolokacije, poput *Arapin – crni* ili *Turci – Osmanlije*, kao i neki frazeologizmi: *Turčin – puši kao*. Neke su asocijacije osmišljene i paradigmski i sintagmatski. Na primer, stimulus *turski jezik* izazvao je reakciju *književnost* (što je paradigmski odnos), uz reakciju *i književnost* (što predstavlja sintagmatski odnos). Pored toga, odnos između pojedinih stimulusa i reakcija možemo shvatiti dvojako – i kao paradigmski i kao sintagmatski. Sintagmatske veze se obično javljaju između prideva-stimulusa i imenice-reakcije, koje se najčešće upotrebljavaju zajedno (Dragičević

¹ Jugoslavija 111; Crnogorci 94; Cigani 89; Kanada 85; Englezi 81; Kinezi; ruski jezik 77; Hrvati 72; Rusi 70; Bošnjaci; francuski jezik 68; Srbija 67; srpski jezik; Francuzi 63; hrvatski jezik 60; Turci 59; Jevreji 57; Nemci 51; bošnjački jezik 48; nemački jezik 41; engleski jezik 31; Amerikanci 24.

² Navešćemo samo one koji imaju 272 ili više različitih reakcija, zbog poredenja sa našim rezultatima: Amerikanci 359; engleski jezik 343; ruski jezik 331; Jevreji 314; nemački jezik 314; Nemačka 298; Srbi 292; hrvatski jezik 291; Turci 274; Srbija 272; Francuzi 272; francuski jezik 272.

2010: 98). Ukoliko leksemu *Turska* shvatimo kao pridev, onda reakcija-*kafa* sa njom gradi sintagmatski odnos, jer su u pitanju kolokacijski spoj *turska kafa*.

5. Tumačenje rezultata

Pošto bi prikazivanje i analiza svih prikupljenih reakcija premašili obim ovog rada, mi smo izdvojili po pet najfrekventnijih asocijacija za svaki stimulus.³ Njihova struktura, budući da su najfrekventnije, presudno određuje strukturu stereotipa (Piper 2010: 234). Pri određivanju najfrekventnijih asocijacija smo zanemarili kategoriju broja i roda, ne/određeni vid prideva i različite izgovorne varijante srpskog jezika, pa tako dve ili više formalno različitih reakcija istog značenja računamo kao jednu asocijaciju. Navešćemo ih poređane alfabetskim redosledom stimulusa:

Arap: *nafta* 59; *pustinja* 52; *islam* 39; *kamile* 19 i *kamila* 12; *crni* 19 i *crno* 2. Arapin: *crni* 33 i *crn* 16; *Beduin* 36 i *Beduini* 7; *šaik* 42; *kamila* 37 i *kamile* 1; *turban* 24. Arapske zemlje: *nafta* 122; *pustinja* 48 i *pustinja* 5; *islam* 28; *Bliski istok* 24 i *Bliski Istok* 3; *pesak* 22 i *pijesak* 1. Arapski jezik: *Kuran* 43; *težak* 23 i *teško* 6; *pismo* 28; *arapsko pismo*; *hijeroglifi* 19. Iran: *rat* 88 i *ratovi* 4; *Irak*; *Persija* 56; *Teheran* 43; *nafta* 23. Persijanac: *tepih* 90 i *tepisi* 1; *Iranac* 39; *Iran* 29; *mačka* 22 i *mačke* 1; *Kserks*; *Darije*; *princ*; *ratnik* 17. Persijanci: *tepih* 39 i *tepisi* 18; *Iranci* 31; *istorija* 25; *ratnici* 19; *Iran* 18. Persijski jezik: *Iran* 65; *nepoznat* 18 i *nepoznato* 12; *tepih* 23 i *tepisi* 2; *farsi* 19; *poezija* 16. Turci: *Osmanlije* 70; *baklava* 27 i *baklave* 7; *kafa* 27; *serije* 20 i *serija* 5; *Istanbul* 23. Turčin: *brkovi* 100; *turban* 20; *trgovac* 18; *Sulejman* 16; *crn* 13 i *crni* 3. Turska: *more* 97 i *mora* 1; *Istanbul* 92, *letovanje* 37, *ljetovanje* 2 i *letovanja* 1; *Bosfor* 26; *kafa* 22. Turski jezik: *serije* 58 i *serija* 28; *turcizmi* 30 i *turcizam* 10; *turske serije* 28 i *turska serija* 7; *džezva* 12; *avlija*; *težak* 11.

U savremenom srpskom stereotipu u Arapima, oni su predstavljani kao bogati šeici, naftaši ili beduini koji žive u pustinji i jašu kamile. Što se tiče fizičkog izgleda, oni su crni i nose turban na glavi. Ono što je zajedničko za stimuluse *Arap* i *Arapin* je asocijacija na crnu boju, jer tamnopotost ovog naroda predstavlja distinktivno obeležje koje privlači pažnju naših ispitanika. Kod stimulusa *Arapin*, ova asocijacija je jače izražena – možda zbog kolokacije *crni Arapin*, koja se često javlja u našoj narodnoj epskoj književnosti. Pored ove asocijacije, oba stimulusa,

³ Na nekim mestima ih ima više od pet, jer se javljaju dve ili više reakcija sa istim brojem ponavljanja.

asociraju na *kamile*, životinju koja predstavlja simbol arapskog načina života, od najranijih vremena do danas.

Slično je i sa arapskim zemljama, koje kod ispitanika izazivaju asocijacije vezane za pustinjsko okruženje i realije života u njemu. Stimulus *arapske zemlje* se pre svega vezuje za zemlje Bliskog istoka, dok se asocijacije na druge arapske zemlje nalaze na periferiji asocijativnog polja. Prve tri asocijacije na stimulus *arapske zemlje* su iste one koje je izazvao stimulus *Arap*i. Međutim, frekvencija prve asocijacije je znatno veća kod para *arapske zemlje – nafta*, što svedoči o tesnoj asocijativnoj vezi između datog stimulusa i reakcije i ukazuje na snažnu semantičku vezu između njih. Treba pomenuti i to da stimulus *Iran* takođe asocira na naftu, mada je kod njega data asocijacija znatno manje učestala.

Prema mišljenju naših ispitanika, *arapski jezik* je težak, i to naročito zbog pisma koje se poredi sa hijeroglifima. Ovakav rezultat nije iznenađujuć jer, prema *Leksikonu stranih reči i izraza*, figurativno značenje reči „hijeroglifi” je upravo „teško razumljivo, nečitko pismo” (Vujaklija, 2002 str. 1008). Iako naš i turski jezik veže izvesna leksička sličnost, zbog prisustva velikog broja turcizama u srpskom, ispitanici turski jezik takođe opisuju pridevom *težak*. Persijski jezik se, s druge strane, najčešće opisuje pridevom *nepoznat*, što ukazuje na to da su ispitanici retko imali priliku da čuju ovaj jezik ili da čuju za njega. Arapski je jezik Kurana, turski je jezik serija, dok je persijski (u originalu: *farsi*), prema mišljenju naših ispitanika, jezik poezije.

Turčin je, u srpskom stereotipu, viđen kao crni brkati trgovac sa turbanom. Stereotipni Turčin je Sulejman, za šta je ispitanicima verovatno glavna asocijacija bio sultan Sulejman Veličanstveni iz istoimene turske serije, popularne kod nas. Leksema *Turci* izazvala je sasvim drugačije asocijacije. Na prvom mestu po frekventnosti se našla leksema *Osmanlije*, koja sa zadatim stimulusom predstavlja čest kolokacijski spoj, usko povezan sa našom istorijom i kulturom. Turci su nama poznati i po baklavama, kafi i turskim serijama.

Zbog relativne geografske blizine republike Turske sa našom zemljom, u poređenju sa dalekim arapskim zemljama ili Iranom, stimulus *Turska* izaziva asocijacije tipične za srpkog turistu. On letuje na moru u Turskoj ili je bar jednom u životu bio u Istanbulu i na Bosforu. Asocijacija na tursku kafu nije ni ovde izostala, zbog čvrste kolokacijske veze *turska kafa*, koja je zapravo više povezuje sa srpskom tradicijom i kulturom, nego sa turskom.

Kolokacijske veze su često provejavale i u asocijacijama vezanim za persijski jezik i narod, gde se, zbog izraza *persijski tepih* i *persijska mačka*, frekventno javljaju asocijacije na tepihe i mačke. Izrazito su učestale

asocijacije na tepihe, pa izgleda da je ovaj komad pokućstva čvrsto utkan u stereotip o pripadnicima persijskog naroda i njihovom jeziku.

Stimulus *Persijanci* izazvao je slične najfrekventnije asocijacije kao *Persijanac*, sa izuzetkom reakcije *istorija*, koja se kod drugog stimulusa ne javlja među najfrekventnijim. Persijski narod asocira na istoriju, jer je termin *Persijanci* pogodan za istorijski kontekst (dok bi za savremeni diskurs pogodniji bio termin *Iranci*). U našem stereotipu, Persijanac je ratnik. Ova asocijacija možda potiče od toga što se naši ispitanici sećaju lekcija iz istorije o Grčko-persijskim ratovima ili filmova i video igara na slične teme (na primer, *Princ Persije*). Stereotipni Persijanac je Kserks ili Darije, a ovi su antroponimi takođe usko povezani sa istorijom i ratovanjem, jer su u pitanju istorijske ličnosti koje su učestvovala u ratovima države Persije. Tematska grupa ratovanja je zastupljena i kod stimulusa *Iran*, gde ratovi čine ubedljivo najfrekventniju asocijaciju.

Na kraju ove analize možemo izdvojiti i jedan broj očekivanih asocijacija, koje su tesno povezane sa zadatim stimulusima. Reakcije *islam* i *Kuran* su učestale samo kod onih stimulusa koji se odnose na Arape, iako su sva tri naroda navedena u anketi muslimanske veroispovesti. Ovaj podatak ne iznenađuje, jer je arapski jezik, kako navode naši ispitanici, *jezik Kurana* i *prvi i glavni jezik islama*. Među očekivanim asocijacijama nalaze se i sinonimi zadatih stimulusa – asocijacije na Irance sasvim su očekivane kod stimulusa koji se odnose na Persijance, a asocijacije na Persiju očekivano se javljaju na stimulus Iran. Očekivani su i paronimi, poput leksema *Iran* i *Irak*, kao i hiponimi, poput *Iran – Teheran* ili *Turska – Istanbul*.

6. Obratne asocijacije

Pored analize materijala raspoređenog od stimulusa ka reakciji, prikupljenu građu smo obradili i u obratnom smeru – od reakcije ka stimulusu. „Tek ovako predstavljen podatak pruža potpunu sliku o statusu neke reči u asocijativnom sistemu ispitanika”, ističe Rajna Dragičević (2010: 39).

Od ukupnog broja od 8.764 reakcije, postoji 2.875 različitih. Nije zabeležena ni jedna reakcija koja se javlja kod svih 12 stimulusa. Međutim, sledeće reakcije se javljaju kod velikog broja stimulusa (sortirane prema broju stimulusa): *islam*; *istorija* 10; *muslimani*; *kultura* 9; *pustinja*; *rat*; *turban*; *ništa*; *zlato*; *muzika* 8. Od reakcija sa najvećom učestalošću u ukupnom broju reakcija, nabrojaćemo prvih deset: *nafta* 224; *tepih* 157; *pustinja* 136; *rat* 132; *Istanbul* 128; *islam*; *more* 120; *brkovi* 119; *Iran* 117; *serije* 86. Reakcije koje se odlikuju velikom učestalošću, kao što se može videti iz prethodno navedenog, ne poklapaju se nužno sa reakcijama koje

se javljaju kod velikog broja stimulusa. Na primer, reakcija *kultura* se javlja samo 37 puta, ali je zastupljena čak kod 9 stimulusa (*Persijanci* 16; *Iran* 6; *Arapi*; *persijski jezik* 4; *arapske zemlje* 3; *arapski jezik*; *Persijanac*; *Turci*; *Turska* 1). Ova specifičnost se može objasniti time što je reč *kultura* zapravo reč šireg značenja, koja se može povezati sa raznim stimulusima, ali nije usko povezana ni sa jednim od njih. Isto važi i za reakcije: *ništa*, *zlato* i *muzika*, koje se javljaju kod po 8 stimulusa: *ništa* 26 (*Persijanci* 8; *Persijanac*; *persijski jezik* 6; *arapske zemlje* 2; *Arapi*; *Iran*; *Turci*; *Turčin* 1) *zlato* 22 (*Arapi* 6; *Arapin* 5; *Persijanac*; *Persijanci* 3; *Turska* 2; *arapske zemlje*; *Iran*; *Turčin* 1) *muzika* 10 (*arapski jezik* 3; *Arapi*; *arapske zemlje*; *Persijanac*; *persijski jezik*; *Turci*; *Turska*; *turski jezik* 1). S druge strane, najfrekventija reakcija, *nafta*, sa čak 224 ponavljanja, javlja se samo kod 5 stimulusa, a sa nekima od njih izaziva vrlo frekventnu asocijaciju: *arapske zemlje* 122; *Arapi* 59; *Iran* 23; *Arapin* 18; *Persijanci* 2. Isto tako, reakcije *more*, *brkovi* i *Iran* se javljaju kod po 5 stimulusa, ali su kod nekih stimulusa izrazito frekventne: *more* 120 (*Turska* 97; *Turci* 12; *arapske zemlje* 7; *Turčin* 3; *turski jezik* 1) *brkovi* 119 (*Turčin* 100; *Turci* 15; *Arapin* 2; *Arapi*; *turski jezik* 1) *Iran* 117 (*persijski jezik* 65; *Persijanac* 29; *Persijanci* 18; *arapske zemlje* 3; *Iran* 2).

Skoro svi stimulusi iz našeg istraživanja (osim *arapske zemlje*) su bili asocijacija na neke druge stimuluse. Stimulusi *arapski jezik*, *Iran* i *Turci* se javljaju kao asocijacije na po 5 različitih stimulusa. Potom slede: *Arapi*; *Turska*; *turski jezik* 4; *Turčin* 3; *Arapin*; *Persijanac*; *Persijanci*; *persijski jezik* 2. Navešćemo ih sve po opadajućem redosledu: *Iran* 117 (*persijski jezik* 65; *Persijanac* 29; *Persijanci* 18; *arapske zemlje* 3; *Iran* 2), *Turska* 20 (*turski jezik* 8; *Turčin* 7; *Turci* 4; *arapske zemlje* 1), *Turci* 16 (*turski jezik* 7; *Arapi* 5; *Turska* 2; *Persijanci*; *Turčin* 1), *Arapi* 14 (*arapski jezik* 11; *Arapin*; *Iran*; *Persijanci* 1), *arapski jezik* 9 (*Arapi* 3; *persijski jezik*; *turski jezik* 2; *Arapin*; *arapske zemlje* 1), *Persijanci* 6 (*persijski jezik* 5; *Iran* 1), *turski jezik* 5 (*persijski jezik* 2; *Turčin*; *Turska*; *turski jezik* 1), *persijski jezik* 4 (*Persijanci* 3; *persijski jezik* 1), *Turčin* 4 (*Arapin* 2; *Turci*; *Turčin* 1), *Arapin* 3 (*Persijanac* 2; *Arapi* 1), *Persijanac* 2 (*Iran*; *Persijanci* 1).

Ukupan broj različitih reakcija bio bi znatno manji od 2.875, kada se kao posebne ne bi računale: reakcije sa interpunkcijskim znacima (na primer, *tepih*, *tepih* :) i *tepih* :-)), greške u pravopisu (*Mala Azija* i *mala Azija*; *bogatstvo* i *bogactvo*), dve pravopisne varijante iste reči (*istok* i *Istok*), reči u kojima su upotrebljene strane grafeme ili cifre (*Kuvajt* i *Kuwajt*; *1001 noć* i *Hiljadu i jedna noć*), dve izgovorne varijante srpskog jezika (*letovanje* i *ljetovanje*; *pesak* i *pijesak*), sinonimi sa pretežno regionalnom distribucijom (*Princ Persije* i *Princ Perzije*; *rahatluk* i *ratluk*), pravilno i pogrešno napisane reči (*Darije* i *Darie*; *Istanbul*, *Istambul* i *Instambul*), domaći i strani nazivi za isti pojam (*Kserks* i *Xerxes*; *Pamukale*

i *Pamukkale*), razlike u transkripciji stranih imena (*Omar Hajam*, *Omar Hajiam* i *Omer Hajam*; *Aja Sofija*, *Aja Sofia* i *Ayasofya*), dubleti (*janičari* i *janjičari*; *Bliski istok* i *Srednji istok*), homografi (*crni* /*Arapin*/ i *crni* /*Arap*/), reakcije koje pripadaju istom derivacionom gnezdu (*star*, *stari*, *starina*, *starinski*, *staro*, *starost*), hiperonimi i hiponimi (*mačka* i *persijska mačka*; *serije* i *turske serije*), skraćene varijante imena (*Emirati* i *Ujedinjeni Arapski Emirati*; *Ataturk*, *Kemal Ataturk* i *Mustafa Kemal Ataturk*) i sl.

7. Zaključak

Prikupljanje podataka u asocijativnom testu metodom *onlajn* ankete je iznedrilo niz problema, tipičnih za komunikaciju posredstvom kompjutera. Kod velikog broja odgovora (reakcija) ispitanici nisu vodili računa o upotrebi velikog slova, pojedina slova su pogrešno otkucana, izostavljena ili permutovana, a umesto slova sa dijakritičkim znacima korišćeni su njihovi parnjaci bez dijakritika. Sve to je zahtevalo određene intervencije, kako bi obrada podataka bila moguća, a njihovo prezentovanje bilo na zadovoljavajućem nivou. Pored toga, isplivalo je i više pravopisnih grešaka, na koje smo skrenuli pažnju, da bi imale određenu preskriptivnu funkciju.

Analiza prikupljenog materijala je pokazala da je kod svih stimulusa dobijen veliki broj različitih reakcija. Ovakav rezultat ne iznenađuje jer dati stimulusi ne spadaju u reprezentativnu leksiku srpskoga jezika jačeg afektivnog intenziteta, pa stavovi o njima nisu homogeni. U ovom radu smo analizirali samo po pet najfrekventnijih asocijacija za svaki od dvanaest stimulusa, uz analizu u suprotnom smeru (od reakcije ka stimulusu). Rezultati su pokazali da su najčešći stereotipi koji na ovim prostorima važe da orijentalne narode, jezike i zemlje formirani pod uticajem sredstava javnog informisanja, kinematografije, književnosti, istorijskih kontakata ili kao posledica površne informisanosti.

Pošto je disperzija asocijativnih polja kod svih stimulusa velika, sliku Orijenta u očima Srba bi upotpunila i analiza manje frekventnih reakcija. Ako se reakcije sa bliskim značenjem prikazuju odvojeno, slabije je vidljiva činjenica da one formiraju zajednički funkcionalni blok (Piper 2010: 235), pa je zato za razumevanje strukture stereotipa važno razvrstavanje ovakvih reakcija po tematskim grupama i njihova dalja analiza. Zbog formalnih ograničenja u ovom radu, date analize ćemo ostaviti za predmet nekih drugih istraživanja.

Literatura

- Dragičević, Rajna. 2010. *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije, Čigoja štampa.
- Mitrović, A. 2015. 'O prenošenju arapskog člana u naš jezik'u *Politika Online* [Na mreži]. Dostupno na: <http://www.politika.rs/sr/clanak/343462/Društvo/O-prenosenju-arapskog-clana-u-nas-jezik> [20. 05. 2017.]
- Piper, Predrag. 2010. *Srpski između velikih i malih jezika*. Beograd: Beogradska knjiga.
- Vujaklija, Milan. 2002. *Leksikon stranih reči i izraza*. Beograd: Prosveta.

Izvori

- Piper, Predrag, et al. 2005. *Asocijativni rečnik srpskoga jezika. Deo 1, Od stimulusa ka reakciji*. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet.
- Piper, Predrag, et al. 2011. *Obratni asocijativni rečnik srpskoga jezika. Deo 2, Od reakcije ka stimulusu*. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni glasnik

THE ORIENT THROUGH VERBAL ASSOCIATIONS IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

This paper examines what Serbian language speakers think of Oriental languages, peoples and countries. The data were obtained through verbal associations in an online association test. The participants were required to respond to each of the stimuli, with one or more words that first come to their mind. The test consisted of twelve stimuli: *Arabs, Turks, Persians, Arab, Turkish, Persian, Arabic Language, Turkish Language, Persian Language, Arab Countries, Turkey and Iran*. The responses (reactions) were counted, sorted by frequency and analyzed by various criteria. This survey included 654 respondents, submitting a total of 8,764 reactions. The first part of this study deals with methodology of data collection and processing. The second part is descriptive and explanatory, as it deals with the interpretation of the obtained data.

Key words: Verbal Associations, Association Test, Arabs, Turks, Persians, Arabic Language, Turkish Language, Persian Language, Arab Countries, Turkey